

КАНІВСЬКЕ ТА ЧЕРКАСЬКЕ СТАРОСТВА В ОПИСІ МАЛОЗНАНОЇ ЛЮСТРАЦІЇ 1631–1633 РОКІВ

У статті пропонується публікація частини незнаного опису Канівського і Черкаського староств 1631–1633 років. У ньому міститься ряд важливих даних з історії міст та сіл Наддніпрянської України.

Ключові слова: люстрація, козаки, Наддніпрянська Україна, Канів, Черкаси.

Коли дослідник береться за написання історії перших козацьких полків, які склали ядро Гетьманщини, брак джерел дається взнаки буквально на кожному кроці. Одним з тих джерел, які хоч трохи проливають світла на історію цього регіону України (та й не тільки цього), є люстрації — це періодичні урядові акції Речі Посполитої, що проводились за ухвалою сейму спеціальними комісіями з метою обрахування прибутковості та подальшого оподаткування королівщин (державних маєтностей)¹. Зокрема збереглися, були видані й проаналізовані люстрації 1616 і 1622 рр.². Була ще одна люстрація, яка зберігається у двох копіях, в т. ч. у фамільному архіві князів Сангушків, і яка описує той же регіон, що і дві попередні³. Через те, що відсутні перші аркуші цього документального джерела, точну дату його створення поки що важко встановити. Відзначимо, що у цій люстрації згадується як власниця Корсунського староства Софія Данилович. Остання померла у 1634 р., а успадкувала староство по смерті свого чоловіка, Яна Даниловича, у 1628 р. Отже, ця люстрація могла бути складена не раніше 1628 р. і не пізніше 1634 р. Додамо, що Софія Данилович була дочкою великого коронного гетьмана Станіслава Жолкевського і бабусею короля Речі Посполитої Яна III Собеського. Згадується у люстрації і “козацька табірщина” або “остання табірщина”, тобто національно-визвольне повстання 1630 р. під проводом Тараса Трясила (повстання 1625 р. під проводом Марка Жмайла сюди не досягло). Виходячи з цієї джерельної вказівки, люстрацію можна датувати ще точніше: 1631–1633 рр.

Це джерело фіксує становище Канівського та Черкаського староств після поразки повстання Тараса Трясила, по ньому можна простежити зміни, що відбулися за приблизно 10-річний період з моменту проведення люст-

рації 1622 р. Так, явно посилилася роль козацтва, люстрація вказує навіть імена деяких козаків — власників хуторів та млинів. Люстрація дає цінний матеріал щодо заселення Наддніпрянщини, виникнення тут нових населених пунктів, кількість їхніх домів та населення. Досить згадати про хутір “Турбаївка”. Це перша згадка про знамените своїм антикріпосницьким повстанням кінця XVIII ст. село Турбаї, що стоїть на лівому боці Хоролу неподалік від місця впадіння останнього у Псел. Проливається світло і на відродження Полтави у 20-х роках XVII ст. Завдяки цій люстрації можна продовжити вік ряду населених пунктів Київської, Полтавської та Черкаської областей. Так, згідно з “Історією міст та сіл Української РСР” с. Македони Миронівського р-ну Київської області вперше згадуються у документальних джерелах у 1640 р.⁴ Люстрація ж, яка наводиться нижче, продовжує вік цього села приблизно на десяток років. Вік деяких інших сіл (Ведмедівка, Грушів, Малий Букрин, Пії) у згаданому виданні взагалі не зазначається, отже, ця люстрація вперше свідчить про їхнє існування у першій третині XVII ст. Вона ж проливає світло і на малознані сторінки історії населених пунктів на берегах р. Оріль, що нині розділяє Дніпропетровську та Полтавську області. Цілий ряд згаданих у люстрації населених пунктів, як от: Чапле, Клепаче, Решотки, Чабанівка та ін. не вдалося локалізувати, їх не згадують навіть найповніші дореволюційні довідники⁵, але наявність згаданих сіл чи хуторів (можливо, потім перейменованих) є зайвим аргументом, коли йдеться про ступінь і густоту заселення у козацькі часи нинішніх Київської, Полтавської та Черкаської областей.

Люстрація є також важливим джерелом для вивчення соціально-економічної історії

України, в ній знаходимо дані про наявність млинів, поташних буд, митниць, горілчаної та пивної оренд, медової данини тощо, про розміри податків, в т. ч. “колодки”, що його платили міщани, і прибутків; тут є дані щодо кількості залежних селян та міщан, вільних козаків, бояр. Дуже цінною видається звістка про поташну буду десь неподалік від Таганчі (село сучасного Канівського р-ну на південь від Канева). Ця буда, “названа Хмельницька”, судячи з назви, могла належати Хмельницьким, тобто Михайлові і його сину Богдану. Додамо, що один з хуторів під Говтвою мав назву “Остриянівка”, що дає певні підстави пов’язати його з іменем власника чи засновника — Яцька Остриянина, одного з керівників

національно-визвольного повстання 1637–1638 рр.

Люстрація 1629–1632 рр. є дуже стислою, але й у такому вигляді вона проливає світло на розвиток Канівського та Черкаського староств напередодні Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Лише окремі її частини були опубліковані мовою оригіналу (польською) у 1877 р. і то з певними помилками⁶. Виходячи з того, що навіть цей фрагмент є малодоступним, варто опублікувати незнану раніше частину люстрації в перекладі українською мовою. Сподіваємось, що він стане у пригоді дослідникам, особливо при створенні ними сучасної “Історії міст та сіл України”.

Джерела та література

- 1 Люстрації королівщин українських земель XVI–XVII ст. — К., 1999. — С. 5.
- 2 Див. наприклад: Восоединение Украины с Россией. Документы и материалы. — М., 1953. — Т. 1. — С. 37–38; Мицик Ю. А., Степенькін С. Ю. Корсунщина козацька. — Корсунь-Шевченківський, 1997. — С. 23.
- 3 Держархів у Кракові. — Ф. “Архів Сан-гушків”. — № 92. — С. 139–151.
- 4 Історія міст і сіл Української РСР. Київська область. — К., 1971. — С. 461.
- 5 *Похилевич Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — Біла Церква, 2007.
- 6 *Zródła dziejowe.* — Warszawa, 1877. — Т. V. — С. 185.

* * *

// (с. 110) Канівське староство

Його посесором є уродзоний пан Миколай Лесьньовський, канівський староста, згідно з консенсом короля його мості per pis cessum від вельможного пана белзького, свого батька. Однак він не показав перед нами привілею.

Замок

Цей лежить на високій горі над самою річкою Дніпром, збудований з дерева у місці не дуже великому. Входячи до нього, міст добрий на ізбицях, добра брама, дві добрі дерев’яні башти. Дубовий паркан в ізбиці роблений, недобудований, непокритий і погнилий. Увійшовши до замку, праворуч кухня і проти неї пекарня. Праворуч же стоїть велика будівля, у котрій дві білих кімнати з коморами, з одними сіньми, пічки у них зелені добрі і скляні вікна. Біля цієї ж — друга будівля, у котрій кімнатка й пекарня для цієї ж // (с. 111) будівлі, при хвіртці — велика добра стайня, при стайні є дім, у котрому біла кімнатка, вікна скляні, біла пічка. При цій будівлі сверень (?), на котрому ганок, погріб посеред замку, а решта складає паркан.

Артилерія

Люстрація 1616 року та друга — 1622 року не знаходять жодної артилерії у цьому замку. І ми також всередині жодної вогнепальної зброї, ані пороху та свинцю не знайшли.

Донесення

Ревізія 1570 року, котра з варшавського сейму була проведена уродзонами Михайлом Мишкою, гомельським старостою, Яном Бистриковським, дворянином короля його мості, і Щенським Барлинським, київським хорунжим, свідчить, що на цьому замку було відлито бронзових

гармат 3, гаківниць — 29, малих аркебуз 18, київ 2, гаківничного пороху бочок 5, свинцю штук 7, гаків 2, серпантинів // (с. 112) 2, розірвана гармата 1, дві пилки, одна сокира. Це доповідаємо до скарбової відомості, що всього цього немає, отже пан інстигатор має відшукати це у спадкоємців колишніх державців.

Люстрація 1616 року залишила на щорічні видатки 500 зл.: на уряд підстарости і на замкову челядь, на порох, свинець, іншу артилерію. З чого призначаємо згідно з люстрацією 1622 року на підстаросту 300 зл., то залишається на кожен рік на артилерію 200 зл. Це складає від 1616 р. до 1622 р. 1200 зл. З цих грошей нічого не було витрачено на військові потреби. Це чинилося за небіжчика славної пам'яті князя Острозького, краківського каштеляна, тому з його нащадками пан коронний інстигатор має судитися з ними задля відшкодування.

Місто Канів

Це місто лежить над цією ж рікою Дніпром у гористому місці. Все місто є оточене палями і окопане ровом. // (с. 113) Брами погані і непокриті. Його населення є чималим: всього 660 будинків, з яких під замковим послушенством 36, а підсусідків 23; решта — козацькі дома числом 600. Міщани, які перебувають під замковим послушенством, не платять ніякого чиншу, тільки дають колодки по 15 гр., що складає 18 зл. Військову службу вони повинні відбувати при пану старості.

Села, які належать до староства

Село Бобриця

У цьому селі послушних підданих 3. Дають щорічно чиншу по 25 зл., колодки по 15 гр., що складає 4 зл. Козаків у цьому селі 14.

Село Глинча

У цьому селі послушних підданих 8. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 10 зл. // (с. 114) Козаків у цьому селі є 10.

Село Чарнише

У цьому селі послушних підданих 3. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає — 4 зл. Козаків у цьому селі є 18.

Село Дударі

У цьому селі послушних підданих 2. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає — 2 зл. 20. Козаків у цьому селі 2.

Село Грушова і Медведівка

У цьому селі було послушних підданих 21 згідно з люстрацією 1622 р. На цей час під жовнірське спустошення під табірщину тільки двоє дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 2 зл. 20. Козаків у цьому селі є 12.

Село Пище

У цьому селі послушних підданих 10. // (с. 115). Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 13 зл. 10.

Село Македониці і Процьки

У цьому селі послушних підданих було 10. На цей час внаслідок жовнірського спустошення під козацьку табірщину і татарське спустошення їх немає більше 8. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 10 зл. 20. Козаків у цьому селі є 8.

Село Чапле

У цьому селі було 8 послушних підданих. Тепер внаслідок жовнірського спустошення під козацьку табірщину, а потім татарське спустошення їх є тільки 5. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 6 зл. 20. Козаків у цьому селі 8. // (с. 116)

Село Курильчиці і Литвиниці

У цих селах послушних підданих 5. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає — 6 зл. 20. У цьому селі козаків 31.

Село Бабичі і Ржавець

У цьому селі послушних підданих 5. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 6 зл. 20. Козаків у цьому селі 32.

Село Хмільна

У цьому селі є 5 послушних підданих. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає разом 5 зл. 10.

Села за Дніпром

Кереберда (Kiereberdyć), Леплява, Прохорово

У них є послушних підданих // (с. 117) 12. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 16 зл. Козаків у цих селах є 130.

Село Клепаче

У цьому селі є 2 послушних підданих. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 2 зл. 20 Козаків у цьому селі 2.

Села, які козаки тримають за Дніпром

Пекарське, Степанчиці, Решотки, Бірковозо, Вергуни і Чабанівка, Костенець, Тростенців два, Гришин, Райтків, Селище. У цих селах є 12 послушних підданих. Дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., що складає 16 зл. Козаків є 64.

Села Колесища, Романки, Букрин слобода

Ці села по смерті князя Януша Острозького, краківського каштеляна, // (с. 118) ченці забрали до Трахтемирова. Доручаємо це пану старості, щоб ці села негайно повернув. Люстрація 1622 р. згадує стацію, котру піддані складають восени на підстаросту, залишаючи підстарості на провіант, котрому вже юргельт 300 зл. призначив. Однак цю стацію в прибуток Речі Посполитої віддаємо, що складе на рік 60 зл.

Бояри

Є 4 боярина. Ці жодної повинності не дають, тільки військову службу повинні відбувати при боці його мості пана старости; з листами, якщо прийдеться, недалеко, за кілька миль, їхати. Під час наступу ворога Корони вони повинні об'їжджати шляхи і разом із міщанами нести сторужу.

Млини

Є у цьому старостві 9 млинів, тобто на ріці Росаві 3, з котрих 6 кіл, а четвертий млин забрали до мурованого Канівського монастиря. На ріці Росі млин недавно при нас був спалений. У місті на потічку 4 млинки по одному невеликому колу.

Оренда

Оренда горілчана, пивна, медова з прибутками мита, млинів на ріці Росі і Росаві, чинить 1500 зл. // (с. 119)

Поташні буди

Люстрація 1622 р. поклала в прибуток Речі Посполитої поташні буди, котрі разом з іншими прибутками цього староства і винами тримали євреї через оренду, як ця ж люстрація описує. Ці прибутки складали тоді 4000 зл. Після нашого приїзду ми виявили, що ці поташні буди одна під Таганчою від півтора року, а друга, названа Хмельницька, від трьох років припинили діяльність, і попелів у них більше не палять. Ми вчинили щодо цього ретельне розслідування і на це

перед нами міщани канівські, тобто Микита, вїйт, і при ньому Гурин і другий Ярош, сусідні люди, всі похилого віку, років біля 70, присягою ствердили і для цього поташні буди, також і вино, котрі в цій єврейській оренді на цей час йшли в прибуток Речі Посполитої на цей час не рахуємо. А оскільки у минулих роках пан староста ad rationem спираючись на люстрацію 1622 р., яка складала 740 зл., тільки 200 зл. платив, а тим не менш в цих минулих роках був палений попіл, але скільки його було спалено, цього ми не могли довідатися, то відсилаємо п. старості до скарбу його к. мості на підрахунок.

Кордони

Скаржилися перед нами міщани і піддані цього староства, що їм від прилеглих сусідів // (с. 120) ґрунти, котрі здавна до цього староства заживали, відняті, особливо від Мошен, дідичних добр князя Вишневецького, від Піщани і Золотоноші, до котрих добр дідичне право собі претендують. Нинішні посесори від добр його м. п. Проскури, київського земського писаря, села Горобіївки і від трахтемирівського ігумена, котрий через цього, що то села від староства цього як вище згадувалося, до монастиря забрав і прилучив і багато інших ґрунтів віднімає до Ржищева, дідичних добр пана Халецького, также багато ґрунтів к. його мості від цього староства віднімають. Це все вже з великою шкодою ґрунтів к. його мості і Речі Посполитої чиниться, тому покладаємо це на його мость пана старосту, щоб ці ґрунти відняті, повернув правом без зволікання.

При цьому казали теж іменем його мості пана Проскури, київського земського писаря, проти пана канівського старости, що ніби багато його ґрунтів від добр Воробіївки, дідичних, а особливо Городище Пулштвина і Кузякова, що лежать над рікою Росавою, до Канівського староства відняв і привласнив. Щодо цього, то як пану старості, так і пану писареві, обом сторонам, залишається вільне право позову до суду. // (с. 121)

Загальна сума прибутків цього староства складає 1686 зл.

Звідси вираховуємо на підстаросту 300 зл., на військові потреби для замку, бо на цьому прикордонному замку ми не застали ані одної рушниці, ані фунту пороху і жодної кулі, то залишаємо щорічно 200 зл.

Залишається сума 1186 зл., з чого приходять кварта 237 зл. // (с. 123)

Черкаське староство

Посесором цього староства за пожиттєвим правом від його к. мості є князь його мость Костянтин Вишневецький, черкаський староста, etc.

Замок

Його розташування є на високій горі над Дніпром, бо сам Дніпро тече оподалік як від замку, так і від міста. До замку немає зручного доступу, тільки з боку самого міста і тільки з одного боку. Але з цього боку замкове передмістя є відділене від міста глибоким ровом, а через цей рів є міст до передмістя. Все передмістя з дитинцем є оточене довкола дубовими палями. При вході до передмістя стоїть недобудована і непокрита брама. Праворуч на розі передмістя до міста є висока шестикутна башта, зроблена з подвійного дерева, але немає жодного прикриття, і вона дуже похилилася. Така ж башта у другому розі передмістя // (с. 124). Ліворуч до міста також висока шестиконечна башта з подвійного дерева, але вже погнила і дуже похилилася. Від брами, котрою ходять до передмістя, є міст аж до самого дитинця, який поставлений у формі трикутника. При вході до нього ліворуч є висока башта, але недобре покрита задля котрої є з боку Дніпра ганок і хатка драницями оббита; праворуч бійниця, у котрій тримають гармати. Біля цієї вежі, у дитинець йдучи далі, є дві комори, які впираються у замок. Біля цих комор будівля, в котрій є одна біла кімната, сіні та чорна кімната. На другому боці є велика будівля, у котрій на долі є кілька добре укріплених комор. На горі, де після підйому ходять, є ганок перед валом, з цього ганку двері до сіней, а з сіней праворуч хатинка, у якій є дві кімнати. З цих же сіней є бічна кімнатка. В цих хатинках є добрі скляні вікна, столи і лави. З цих сіней ліворуч є велика столова хата, але через недогляд вона опустіла. Біля цієї великої будівлі є одна повітка, біля якої по третій стороні — шопа, де стоїть артилерія аж до самої бійниці. Будівля замку є старою, вона вимагає великого ремонту, як і сам замок. // (с. 125)

Артилерія

Люстрація 1615 р. про замкову артилерію ніяк не згадує. Люстрація ж 1622 р. описала цю артилерію, тобто 4 бронзових гармати, в т. ч. дві 1570 р., а третя і четверта — 1532 р. з гербами “Орел” і “Погоня”; два залізних серпантини, в котрих один залізний ладунок кладуть до цих штук, колеса погані. Бронзова мортира до товчення пороху одна. 14 гаківниць, 14 органків або гаківничних зривків. Гаківничних труб 3, залізних гарматних ядер 9, гаківнична форма 1, кам’яних ядер 33, селітри, яку прислав князь його мость, 3 бочки. Вся ця артилерія нами знайдена у такому стані, у якому була описана, крім однієї бронзової гармати, котра за словами пана підстарости була вкрадена під час останньої табірщини. Ми покладаємо на його мость пана старосту, щоб він ретельно розпитав про цю гармату і знайшов її. Ці три бронзові гармати, котрі знаходяться на замку, мають погані запали. Треба його мості пану старості звернути на це увагу, щоб і ці гармати і інші були добре споряджені. Ревізія 1571 р. виразно описує, що на черкаському замку відлито з бронзи гармат було 6, серпантинів 4, гаківниць з порохівницями // (с. 126) справних 64, а несправних 10. Київ 5, пороху одинадцять бочок, а дванадцята бочка наповнена до половини. Сірки дві бочки, бочка селітри, ядер гаківничних 8 куп, форм гаківничних 18, а гарматних 3. Мортир для дроблення пороху 2, гарматних ядер три з половиною кіп, кам’яних ядер 26, свинцевих ядер 2, 5 (?) купи і чотири, рушниць 42. Залізних гаків 2, окованих відер до криниць 2, залізників 2, серпантин, один якір для нахилення гармат, два залізних обруча. Свинцю 8 штук, дротиків 8. Ця артилерія не була дана нинішньому посесорові, коли він входив у посідання староства, згідно з описом по ревізії 1571 р., але вона не може пропасти як майно Речі Посполитої. Тому доручаємо це його мості пану старості, щоб він порозумівся про повернення цієї артилерії нащадками свого попередника з паном коронним інстигатором.

Донесення

Люстрація 1615 р. залишила з прибутків цього староства на утримання артилерії і провізю підстарости щорічно 597 зл. 15 гр. Якщо з цієї суми вирахувати щорічно на провізю підстарости по 200 зл., то залишається на дроблення пороху та воєнні потреби 397 зл. 15 гр. // (с. 127) Це за п’ять років складе 1987 зл. 15 гр. За цей час ми не зауважили жодного піклування про артилерію та інші воєнні потреби. Тоді це доповідаємо до відомості скарбу його к. мості, щоб пан коронний інстигатор цю суму стягнув через суд від нащадків славної пам’яті небіжчика пана краківського, колишнього пана черкаського старости.

Місто Черкаси

Це місто розташоване на високій горі над Дніприщем, неподалік від міста тече Дніпро. Це місто не має довкола себе ані паркану, ані частоколу, ані валу, за винятком в’їзду з боку Корсуня; на цьому боці є частокіл і рів біля нього, а посередині в’їзна брама до міста, але вона недобра.

У цьому місті є всього 1150 будинків, тобто самих міщан, які належать до замкової юрисдикції — 120, ремісників — 60, а решта — козацтво. Міщани платять чинш, котрий звуть колодками по 8 литовських грошів, що складає разом 40 зл. Крім того, дають по возу сіна або по 4 литовських грошів, що складає разом 70 зл. До ремонту мостів і замкових парканів вони повинні залучатися, однак через малочисельність підданих здійснити це не можуть. // (с. 128)

Уходи або озера під містом, також і ези на Дніпрі, належать замку, і винайм їх нині через багато перешкод у останні два роки ослабив, бо один тільки уход найняли за 125 зл. Інших повинностей до замку міщани не чинять.

Повинність ремісників є така: під час тривоги в замку ставати зі зброєю при паркані. Міщани послали на своє віковичне право щодо селища Яськове, яке лежить над рікою Тясмином, котре купили від Федори Захаровної, дідички цього ґрунту і показали на це купчу: апробація к. його мості у Варшаві від 10 березня 1597 року. Кордони цього селища описані у привілеї його к. мості. А цей ґрунт у них віднято небіжчиком, колишнім паном старостою.

Мито

Це мито беруть від купецьких людей, які проїжджають (через місто), на рік це складе в сумі 100 зл.

Млини

Млинів при самому місті немає, але аж за півтори милі на річці Тясмин при хуторі Білозор // (с. 129) названий, з котрих млинів і з орендою у цьому ж хуторі Білозор і в другому хуторі Липки дають оренди 250 зл.

Оренда

Дали цю справу, що тут у Черкасах немає жодної оренди, а тільки фактор, котрий скуповує горілку і продає її, а прибуток з неї віддає на замок; цієї горілки на рік шинкують кварт 22000, рахуючи від кожної кварти прибутку по 3 гр., то в сумі це складе 2200 зл.

Хутори, які належать до міста Черкаси

Дунинів, Нечаїв, Сульського, Леськи, Харковиця, Хацько, Каратуль, Білоозеро, Дубіїв, Наруски, Поляна Більша на Полянні Меншій. Інші ж хутори лежать за Дніпром: хутори Липовські, Зелісково, Попове, Таранове, Мутишине, Пищикове. Більшу частину цих хуторів тримають козаки, а тяглих людей дуже мало, від яких колодок приходить із сіном 56 зл. // (с. 130)

Містечко Іркліїв

Воно лежить над річкою Ірклієм за рікою Дніпром у трьох милях, довкола дубовими палями опаркановане і окопане ровом. При містечку є замочок, оточений дубовими палями, у ньому є будівля для підстарости: сіни та біла кімната, пекарня і стайня. Є у цьому містечку 400 будинків, в т. ч. до замкової юрисдикції належать 70, а решта — козацтво. З міських домів дають чинш, який звуть колодками, по 8 литовських грошів. В сумі — 23 зл. 10. Крім того, дають по возу сіна або по 4 литовських гроша. Разом — 11 зл. 20. Млинків на цій же річці Іркліїв 2, у них три мучних кола. Крім того, на ріці Кропивній є один млинок з одним мучним колом, а другим — ступним. Четвертий млинок на ріці Шумовиці з одним мучним колом, а друге — ступне. Всі ці млини разом з горілчаною орендою щорічно дають 400 зл. Як міщани, так і піддані з хуторів повинні залучатися до ремонту греблі і міських та замкових парканів. // (с. 131)

Хутори, що належать до Ірклієва

Карпоухів, Макаленкі, Буський, Кроцьки, Митки. У цих хуторах тяглих людей мало, від них як колодки та сіно дається на 30 зл.

Містечко Кропивна

Це містечко лежить над рікою Кропивною, воно оточене довкола частоколом. Замочок є на городищу, він довкола опарканений палями. Будівель у ньому небагато, світлиця й пекарня. Всього у цьому містечку є 150 домів, в т. ч. 40 міщанських, а решта — козацтво. З міських домів дають чинш, котрий звуть колодками, по 8 литовських грошів, (разом) — 13 зл. 10. Крім того, дають по возу сіна або 4 литовських грошів, (разом) — 6 зл. 20. На цій же ріці Кропивній стоїть два млини, у кожному по одному мучному колу, а друге — ступне. Ці млинки разом з горілчаною орендою дають 250 зл. Всі повинні залучатися до ремонту парканів і гребель // (с. 132)

Містечко Боровиця

Це містечко лежить у 5 милях від Черкас між рікою Дніпром та Боровицею, воно оточене довкола частоколом. Є при цьому містечку і замочок, оточений палями. У цьому містечку є 150 домів, в т. ч. 40 міщанських, решта — козацтво. З міщанських домів дають чинш, який звуть колодками, по 8 литовських грошів (разом) — 13 зл. 10. Крім того, дають по возу сіна або 4 литовських грошів (разом) — 6 зл. 20. Горілчану оренду є у цьому містечку тримають самі міщани, платять річно 250 зл.

Богушова слобідка

Вона лежить над рікою Золотоношею за Дніпром у двох милях від Черкас. При цьому поселенні є 50 домів, між якими тяглих 15, а решта — козацтво. Ця слобідка має вольності від всяких податків до 4-х років. При цій слобідці є млинок, прибуток якого оцінюється у 20 зл.

Горілчана оренда в цій слобідці складає на рік 60 зл. // (с. 133) Міщани мають ремонтувати греблю.

Містечко Говтва

Це лежить у 20 милях від Черкас над рікою Пслон, воно довкола оточене палями і оточене ровом. У ньому є невелика будівля для підстарости, погреб, на ньому комора, а до того ж і стайня. У цьому містечку нараховується всього 150 будинків, в т. ч. 45 міщанських, а решта — козацтво. З міських будинків дають чинш, котрий називають колодкою, по 8 литовських грошів, разом — 15 зл. Крім того, дають по возу сіна або 4 литовських грошів, разом — 7 зл. 15 На ріці Хорол стоїть млинок у півтора милях від Говтви, з одним мучним колом, а другим — ступним, що складає прибутку 25 зл.

Хутори до цього містечка

Острянинівка, Богове над рікою Хоролом, Попове, Максимівка, Турбаївка, Броварки, що лежать над річкою Пслон; з них колодка із сіном складає на рік 36 зл.

Містечко Манжелія

Воно лежить у 18 милях від Черкас над рікою Пслон // (с. 134) і криницею Манжелійкою, оточене частоколом і окопане ровом. У цьому містечку є всіх будинків 35, в т. ч. міщанських 10, а решта — козацтво. Піддані цього містечка ані чиншу, ані жодних повинностей ще не дають, мають вольності згідно із загальним правом до чотирьох років.

Медова данина

З сіворів (?) (siwiorów), котрі є біля рік Груні, Псла і Ворскли, також інших річок, всього 9, віддавали до черкаського замку сіворної 23 кадї меду, тобто з сіворів при ріці Груні 3 кадї, а з тих, що біля Ворскли і Псла, 20 кадїв. На цей час не дістається до замку, як виявилось при розслідуванні, тільки три з половиною кадї меду. Це пояснювали тим, що після осадження слободи, яку назвали Полтава, їхні борти та сівери були ліквідовані. Тут же при цьому слуги князя його мості черкаського старости Вишневецького пан Ян Борковський і пан Адам Маркевич Ласковський, черкаський підстароста, протестували від імені князя його мості, свого пана, перед нами проти його мості пана Бартоломея Обалковського, адміністратора селітри його к. мості, за те, що він, порушуючи право і на шкоду і з втратою прибутків князя його мості на ґрунтах // (с. 135) Черкаського староства на сіворах, з яких надходила медова данина, також риба, звір та інші пожитки до черкаського замку, заснував чотири слободи (*). Перша — Полтава над рікою Полтавою неподалік ріки Ворскли. Друга — Зигмунтів на ріці Пслі, на усті річки Устьївиці. Третя — над річкою Багачкою, четверта над рікою Пслон Сарське Городище. Тому вони просили, щоб ця протестація і їхнє оповідання було прийняте до люстраторських книг. На що шляхетний Стефан Лонцький від імені його мості пана Обалковського репротестувався, даючи справу, що князь його мость через його пана не зазнає жодної перешкоди чи втрати в прибутках Черкаського староства, як у медовій данині, звірю та рибах. Що стосується Полтави, то пан Обалковський жодного права на неї не має і показав отвористий лист з підписом та печаткою його к. мості, яким йому його к. мость доручає, щоб тільки доглядав за порядним заселенням Полтави. Про що зараз і другий лист з підписом та печаткою його к. мості до черкаських бояр показував, у котрому його к. мость наказує черкаським боярам, щоб вони допомогли йому у заснуванні Полтави. Що стосується Зигмунтова, Сарського Городища та інших, на це його мості пана Обалковського // (с. 136) сказано, що ці ґрунти князь його мость Вишневецький дав згідно з декретом панів комісарів, на це від його к. мості посланих, пану Обалковському, вказуючи, що через це князеві його мості від його мості пана Обалковського жодної шкоди немає. Лонцький просив, щоб цю репротестацію було вписано до люстраторських книг, що ми й дозволили обом сторонам. Якщо поррахувати тоді у прибуток Речі Посполитої ці три з половиною кадї меду кожна по 25 зл., то це складе 87 зл. 15.

Загальна сума прибутків Черкаського староства складає 4047 зл.

Якщо з цього вирахувати на підстаросту 250 зл. і на доглядання артилерії та оборону замку 300 зл., то залишається сума у 3497 зл., з чого приходять кварта 699 зл. 12.

Про бояр

Ревізія 1570 р. згадує, що у Черкаському старостві було чимало путних бояр, котрі тримали певні ґрунти і з них несли певні повинності та службу військову до замку. Тоді ми докладно питалися про них, однак жодної відомості ми не могли дістати, бо // (с. 137) всі котрі тільки тримають довколишні ґрунти, захищалися шляхетськими вольностями на свої добра, називаючи їх земськими, як от між ґрунтами к. його мості переяславськими, канівськими, черкаськими і корсунськими тримають добра, які нижче описані. Пан Булакер — містечко Бубнів з хуторами, княгиня Домонтова — Домонтів, Піщану і Золотоношу. Пан Драбович осадив містечко Оздзилів і хутори, пан Чехович, Янковський, Пашкевич, Дахнович, Луцкевич тримають певні добра над рікою Оріль, а інші — над Ворсклюю. Пан Пахута містечко Мілеїв з хуторами і інших багато є ґрунтів, що їх як на цій, так і на тій стороні Дніпра, тримають його мосьть князь Вишневецький, що ми й доповідаємо до відомості скарбової(**). Люстрація 1615 року згадує уходну землю Сівер, Ворсклю з річкою Полузором і Кустовим, що ці добра тримав тоді шляхетний Василь Меленін ленним правом від святої пам'яті короля Августа.

А люстрація 1622 року не могла сказати про якомусь власнику цих добр. Ми тоді ретельно розпитували і дійшли висновку, що частину цих добр дочка того Меленіна продала пану Драбовському, а другу частину пан Адам Маркевич, тодішній черкаський підстароста, тримає. Це як до скарбової відомості, так і до пана люстратора // (с. 138) коронного доповідаємо. // (с. 139).

Корсунське староство [...]

*) На маргінесі дописано: “НБ. До Черкас кн. Вишневецький осадив 1. Полтаву; 2. Зигмунтів; 3. Арське; 4. Городище”.

***) На маргінесі дописано: “НБ. Це гідні уваги читати все”.

Коментар:

с. 110

“короля”. Мається на увазі Сигізмунд III, король Речі Посполитої у 1587–1632 рр.

“пана белзького, свого батька”. Йдеться про Мацея Лесьньовського (Лешньевського) гербу “Гжимала” (помер у 1638 р.), старосту білокам'янського (1611), канівського та браїлівського (1622), белзького підкоморія (1616–1624), белзького каштеляна (1626–1638).

с. 112

“небіжчика славної пам'яті князя Острозького, краківського каштеляна, тому з його нащадками”. Йдеться про Януша Острозького (1554–1620), який обіймав ряд важливих посад, в т. ч. був краківським каштеляном (1593–1620) і білоцерківським, канівським, переяславським, черкаським старостою (1594–1620). На час люстрації всі четверо дітей князя Януша вже не жили, отже шкоду відшукати пропонувалось на дітях його племінників — Анні Алоїзі (1600–1654) та Катерині (померла у 1642).

с. 113

“село Бобриця”. с. Бобриця суч. Канівського р-ну Черкаської області, яке знаходиться на північ від Канева.

“Село Глинча”. Це село прилягало до с. Трощин, а останнє, у свою чергу, знаходилося поблизу с. Пшеничники суч. Канівського р-ну.

с. 114

“село Чарнише”. с. Черниші суч. Канівського р-ну, яке знаходиться на північний захід від Канева.

“Дударі”. Це село знаходилося біля суч. с. Потапці Канівського р-ну, що знаходиться на межі з Миронівським р-ном Київської області.

“Село Грушова”. с. Грушів, що на півночі суч. Миронівського р-ну, знаходиться на правому боці Дніпра за 6 км. від пристані Ходорів.

“Медведівка”. с. Ведмедівка суч. Миронівського р-ну, знаходиться на правому боці Дніпра за 10 км. від пристані Ходорів.

“Село Пище”. Очевидно, мається на увазі с. Півці, що на півночі суч. Кагарлицького р-ну Київської обл. або с. Пії Миронівського р-ну, що знаходиться ближче до Канева.

с. 115

“Село Македониці”. Очевидно, мається на увазі с. Македони, що на півночі суч. Миронівського р-ну.

“Процьки”. Видно, мається на увазі село Малі Прицьки суч. Миронівського р-ну, що знаходиться близько с. Македони.

с. 116

“Село Курильчиці і Литвиниці”. Села суч. Канівського р-ну Курилівка і Литвинець, що знаходяться західніше Канева.

“Бабичі”. Це село склало передмістя Межиріча — села суч. Канівського р-ну.

“Ржавець”. Село Ржавець склало частину с. Полствин, про яке мова піде нижче.

“Хмільна”. Село Хмільна Канівського р-ну, що знаходиться на південний схід від Канева.

“Кереберда”. с. Келеберда, що знаходиться на лівому боці Дніпра навпроти Канева.

“Леплява”. с. Ліпляве, що знаходиться на лівому боці Дніпра північніше Келеберди.

“Прохорово”. Прохорівка на лівому боці Дніпра нижче Келеберди.

с. 117

“Села, які козаки тримають за Дніпром”. У цьому переліку люстратори очевидно припустилися помилки, оскільки села три з перших названих ними нижче чотирьох сіл знаходяться на правому боці Дніпра. Це села суч. Канівського р-ну Пекарі, Степанці, Беркозівка. Це ж стоується сл. Букрин (суч. Великий Букрин на півночі Миронівського р-ну).

“Вергуни”. Можливо, мова йде про с. Вергуни, що знаходяться південніше Черкас.

“Костенець”. Невелике село Костянець знаходилося у 5 верстах від Канева на шляху до Богуслава.

“Тростенців два”. Одне з цих сіл — це Тростянець, яке знаходилося у 4-х верстах на захід від Бобриці і у 8 верстах від Канева. Другий Тростянець важко локалізувати.

“Гришин”. Видно тут слід мати на увазі с. Гришинці, що стояло у 10 верстах від Канева, між селами Бобриця і Тростянець.

“Колесища”. Це село потім склало південну частину с. Малий Букрин суч. Миронівського р-ну, що у 8 км. від пристані Ходорів.

“Романки”. Тут видно слід мати на увазі с. Ромашки, що знаходяться поблизу вищезгаданого с. Малий Букрин.

с. 120

“Піщани”. с. Піщане суч. Золотоніського р-ну Черкаської області на північ від Золотоноші.

“Ржищева, дідичних добр пана Халецького”. Це відповідає історичній дійсності. Андрій Йосипович Халецький (помер до 1595, за іншими даними — до 1598), дворянин Сигізмунда-Августа (з 1560), який обіймав ряд важливих посад у Речицькому старостві, мав розлогі маєтності на Київщині (Ржищевська волость). Його син Йосип (Юзеф Ян) (др. пол. XVI ст. — після 1640 р.) отримав 26.03.1618 р. привілей Сигізмунда III на с. Ржищев у Київському воєводстві “обывателеви земли Киевское” “Юзефови Янови Халецкому”.

“Воробіївки”. Село Горобіївка суч. Канівського р-ну, що знаходиться на південь від Канева.

“Городище Пулштвина і Кузякова”. Поза сумнівом йдеться про с. Полствин суч. Канівського р-ну. Під Кузяковим, можливо, слід розуміти с. Козарівку того ж району.

с. 123

“Костянтин Вишневецький, черкаський староста”. Йдеться про князя Костянтина Костянтиновича Вишневецького (1564–1641), який, зокрема, був черкаським старостою у 1620–1638 рр.

с. 128

“ези на Дніпрі”. Під “езами” слід мати на увазі ставки або спеціально облаштовані місця на річках, де розводилася та відгодовувалася риба.

“хуторі Білозор”. Йдеться про с. Білозір’я суч. Смілянського р-ну Черкаської області. Нижче люстрація називає цей населений пункт “Білоозеро”.

с. 129

“Нечаїв”. Село Нечаївка, що знаходиться на південний схід від Черкас.

“Леськи”. Село Леськи на південний схід від Черкас, знаходиться на березі Дніпра.

“Харковиця”. Можливо, тут йдеться про Харківці, що під Переяславом-Хмельницьким.

“Хацько”. Село Хацьки, що знаходиться на південь від Черкас.

“Каратуль”. Можливо, йдеться про с. Мала Каратуль суч. Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області, що знаходиться на схід від Переяслава-Хмельницького.

“Дубіїв”. Село Дубіївка, що знаходиться на південний захід від Черкас.

“Поляна Більша на Полянні Меншій”. Тут йдеться видно про Руську Полянну, що знаходиться під Черкасами, дещо західніше міста.

с. 130

“Іркліїв”. Іркліїв Черкаської області знаходиться на лівому боці Дніпра майже навпроти Черкас.

“Кропивна”. Нині — с. Кропивна Золотоніського р-ну Черкаської області, знаходиться на схід від Золотоноші.

с. 132

“Боровиця”. Це село (потім — містечко) складало північну частину м. Бужин, яке затоплено водами Кременчуцького моря.

с. 133

“Говтва”. Нині — населений пункт Полтавської області, що знаходиться на лівому боці Псла.

“Манжелія”. с. Манжелія Полтавської області, що знаходиться на правому боці р. Псел.

с. 135

“над річкою Багачкою”. Видно, мова йде про суч. Велику Багачку — райцентр Полтавської області.

с. 137

“Бубнів”. Село Бубнівська Слобідка суч. Золотоніського р-ну Черкаської області, знаходиться на лівому боці Дніпра.

“Домонтів, Піщану і Золотоношу”. Під Домонтовим треба розуміти суч. Домантове Золотоніського р-ну, що знаходиться на захід від Золотоноші. Про останню та Піщане уже говорилося.

“короля Августа”. Мається на увазі Сигізмунд-Август, король Польсько-Литовської держави у 1548–1572 рр.

о. Юрий Мыщик

Каневское и Черкасское староства в описи малоизвестной люстрации 1631–1633 годов

В статье предлагается публикация части неизвестной описи Каневского и Черкасского староств 1631–1633 годов. В ней содержится ряд важных данных из истории городов и сел Надднепрянской Украины.

Ключевые слова: люстрация, казаки, Надднепрянская Украина, Канев, Черкасы.

Yuri Mytskyk

The starostvo of Kaniv and that of Cherkasy in the inventory of little known lustration in 1631–1633

The authors publish a fragment of previously unknown inventory of the starostvo of Kaniv and the starostvo of Cherkasy, conducted in 1631–1633. The inventory contains important data concerning history of towns and villages in central Ukraine.

Key words: lustration, central Ukraine Kaniv, Cherkasy.